

УДК 330.142:330.837.061.27

Курило Л.І.,
д.е.н., доцент, головний науковий співробітник
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Анотація. У статті розкрито теоретико-методологічні основи інституціоналізму, як методології наукового пошуку, специфіку аграрного інституціонального дослідження. Узагальнено процес інституціонального забезпечення формування інтелектуального капіталу, місце та множини різнопланових інститутів у цьому процесі, які координують поведінку економічних агентів – суб'єктів набуття цього капіталу.

Ключові слова: інституціональне забезпечення, інститути, інтелектуальний капітал, інноваційний розвиток, транзакційні витрати, аграрна сфера

Annotation. The article deals with theoretical and methodological fundamentals of institutionalism as the methodology of scientific research, the specific institutional agricultural research. Process of institutional support of formation of intellectual capital, location and plural of diverse of institutions in this process, coordinating the behavior of economic agents – subject of capital acquisition, were generalized.

Keywords: institutional providing, institutions, intellectual capital, innovative development, transaction costs, agricultural field.

Постановка проблеми Розвиток суспільно-економічних формацій та механізмів забезпечення їх функціонування залежить від інститутів – формально і (або) неформально кодифікованих правил поведінки економічних агентів. Відповідним процесам, явищам, об'єктам і суб'єктам притаманна певна специфіка інституціонального забезпечення, як, наприклад, у формуванні інтелектуального капіталу. Саме така постановка проблеми дає змогу найбільш комплексно ідентифікувати зазначений процес. Разом із тим розкриття цього питання потребує ґрунтовного дослідження теоретико-методологічних основ інституціоналізму як методології наукового пошуку, окреслення специфіки аграрного інституціонального дослідження, емпірики функціонування агроекономічного інтелектуального капіталу.

Інституціональна модель інноваційного розвитку аграрної сфери постіндустріального спрямування повинна передбачати мінімізацію сировинної спрямованості аграрного сектору. Сільське господарство має розвиватися у напрямі забезпечення умов для формування інституцій, які сприятимуть виконанню цих умов і створенню доданої вартості, у тому числі за рахунок розвитку інтелектуального капіталу.

Під інтелектуальним капіталом в аграрній сфері доцільно розуміти капітал, що формується інтелектуальними, у т.ч. людськими, та інформаційними ресурсами аграрної сфе-

ри, а також природним та економічним потенціалом територій і регіонів, що в процесі свого руху створюють нову вартість. Це динамічний процес накопичення знань, які використовуються в господарській діяльності, і, водночас, надбання людини й суспільства. В структурі інтелектуального капіталу доцільно виділяти такі складові: людський, агроінноваційний та споживчий (клієнтський) капітали, які постійно взаємодіють.

Логіка викладу матеріалу в статті вимагає розкриття сутності інституціоналізму і виокремлення положень авторського розуміння категоріального апарату, який покладено в основу дослідження інституціональних аспектів формування інтелектуального капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія інституціоналізму знайшла відображення у працях фундаторів інституціональної теорії А. Алчіана, Д. Белла, Т. Веблена, О. Вільямсона, В. Гамільтона, Дж. К. Гелбрейта, Дж. Кларка, Дж. Коммонса, Р. Коуза, У. Мітчелла, Д. Нортона, В. Ойкена, М. Олсона, У. Росту. Подальший розвиток цього напрямку досліджень у новітній історії людства відображено в напрацюваннях С. Архієреєва, В. Вольчика, Т. Гайдая, В. Гейця, А. Гриценка, Р. Капелюшнікова, С. Кірдіної, В. Радаєва, В. Тамбовцева, М. Туган-Барановського, А. Чухна, А. Шастітко, В. Якубенка та ін.

Аграрний аспект інституціоналізму і зокрема, проблему інноваційної діяльності, формування інтелектуального капіталу висвітлено у дослідженнях вітчизняних науковців В. Андрійчука, С. Володіна, О. Дація, О. Крисального, М. Корецького, М. Кропивка, М. Латиніна, Ю. Лопатинського, Ю. Лупенка, П. Макаренка, О. Мороз, Т. Осташко, П. Саблука, О. Шпикуляка та ін. Однак, незважаючи на значні теоретико-методологічні напрацювання і велику кількість досліджень проблема інституціонального забезпечення формування інтелектуального капіталу потребує ґрунтовнішого розкриття у теоретичному, методологічному та організаційному плані.

Мета статті. Сучасні теорії і концепції, а також сформовані на їх основі механізми розвитку інтелектуального капіталу є не зовсім сталими, не повністю враховують інституційну динаміку суспільно-економічних перетворень, що також підтверджує наявність цілої низки малодосліджених проблем.

Метою статті є розкриття особливостей інституціонального забезпечення формування інтелектуального капіталу в аграрній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теорія інституціоналізму охоплює широке коло проблем і вбудована у механізм створення й поширення знань як методологія, синтезована на базі міждисциплінарного синтезу. По-суті вона є засобом пізнання міжагентських відносин шляхом здійснення оцінки процесів еволюції суспільних формацій під впливом створюваних ними правил і норм. Зважаючи на універсальність та інноваційність, методологія інституціоналізму дає можливість дослідити процеси, пов'язані з формуванням інтелектуального капіталу в не традиційному для економічної науки міждисциплінарному ракурсі. Це дає підстави говорити про інший, якісно новий рівень наукового пошуку. Застосування інституціонального підходу детерміноване необхідністю розширення меж пізнання явищ і процесів.

Інституціоналізм як самостійний напрям у науці виник наприкінці XIX – на початку XX ст. Він став результатом поєднання методів і підходів до дослідження еволюції відносин економіки та соціуму. Інституціоналізм представлений такими науковими шко-

лами (течіями), як традиційний (старий) (Веблен Т., Ходжсон Дж., Мітчелл У., Коммонс Дж.) і сучасний інституціоналізм – неоінституціоналізм (Коуз Р., Норт Д., Вільямсон О. (Уільямсон), Бюкенен Дж.), нова інституціональна економіка (Саймон Г., Неш Дж., Твено Л.). Методологічну основу інституціоналізму становить еволюціоністський підхід до розуміння механізму взаємодії економічних агентів, а також тези про те, що економіка країни повинна розвиватися з урахуванням національних особливостей, таких як історичні риси розвитку, культура, ментальність, географічні характеристики та ін. (Лист Ф.); неекономічні фактори господарської поведінки слід обов'язково враховувати при дослідженні економічних систем (Шмоллер Г.); інститути відіграють одну з вирішальних ролей у розвитку економічних систем (Зомбарт В.); економіка залежить від об'єктивності оцінок рольових характеристик людини та її праці у процесі створення вартості (Маркс К.); економічна діяльність відбувається за рахунок і під впливом інститутів та традицій (Ф. фон Хайек). На думку російського дослідника А.З. Рисим'ятова, концепція інституціоналізму в ринковій економіці є інтерпретацією загальносоціологічної теорії соціальних зв'язків у суспільстві як структури, що складається з груп, які впливають одна на одну, ієрархії відносин між ними, опосередкованих соціальними інститутами [1]. На наш погляд, з такою позицією можна погодитися лише в частині визначення сутності інституціоналізму як соціальної системи, оскільки вона є ще й економічною.

Об'єктом наукового дослідження інституціоналізму є формальні та неформальні інститути (правила, норми, традиції, організації, надбання минулих періодів життєдіяльності, кодифіковані нормативно-правові акти), які утворюються у процесі еволюції систем і механізмів суспільно-економічного обміну.

Дискусія навколо визначення сутності та функціонального призначення інститутів доволі широка та багатогранна. На погляд Д. Норта, інститути – це створені людьми обмеження, які структурують їх поведінку; інакше кажучи – це правила гри, норми поведінки, формальні правила, неформальні обмеження [2]. Вважаємо, що інститути – це

по-суті соціально-економічні фактори, за допомогою яких відбувається процес самоорганізації систем обміну, розподілу, споживання, а в нашому конкретному випадку – формування інтелектуального капіталу як особливого ресурсу. Синтезуючись за рахунок укріплення міждисциплінарності, інституціоналізм набуває дедалі більшої універсальності щодо застосування означеної методології для пояснення процесів і явищ, які відбуваються у житті людини, функціонуванні економіки та окремих її сфер. Згідно з цією теорією інститути визначають і структурують поведінку економічних агентів, стимулюють одиничні й множинні ефекти.

Зосереджуючи увагу на проблемі формування інтелектуального капіталу, зазначимо, що в цьому питанні представники інституціоналізму надають важливого значення аспектам пошуку, накопичення і передавання інформації як невід’ємної компоненти поширення знань – основи інтелектуального капіталу. На думку Дж. К. Гелбрейта, в кожного учасника інституціональних відносин інформація спеціалізована й часткова, і ніхто не володіє повною інформацією про процеси, які відбуваються [3], бо інститути змінюються і вносять зміни в характер інформаційного забезпечення соціально-економічних систем. При цьому вважається, що людина як учасник інституціональних взаємодій, які відбуваються у процесі формування того ж таки інтелектуального капіталу, за мету життєдіяльності ставить набуття необхідних знань, проте вони повсякчас стають недостатніми для отримання благ (необхідно постійно набувати нових знань). Разом із тим вирішального значення у формуванні інтелектуального капіталу набувають базисні інститути (власності, контракту, трансакційних витрат, суспільного вибору, влади, ринку, управління), а також похідні (конкуренція, підприємництво, організація, кодифіковані нормативно-правові акти).

Досліджуючи інституціональне забезпечення формування інтелектуального капіталу та місце інститутів у цьому процесі, наголосимо, що важливого значення слід надавати інноваційній складовій, яка представлена відповідними інфраструктурними утвореннями в системі створення-

поширення знань. Інститути інноваційної інфраструктури формують інтелектуальний капітал через участь у створенні інновацій, інноваційних продуктів, поширення результатів фундаментальних і прикладних досліджень. Згідно з чинним вітчизняним законодавством до об’єктів цієї інфраструктури відносять: науково-дослідні, проектно-конструкторські, дослідно-експериментальні організації; виробничі підприємства, які реалізують результати науково-дослідних розробок і винаходів; служби менеджменту, маркетингу і реклами; інноваційні фонди, банки, страхові фірми, біржі науково-технічних розробок; установи науково-технічної експертизи, юридичного захисту інтелектуальної власності; заклади освіти і підготовки кадрів; редакційно-видавничі організації; інформаційно-комунікаційні підрозділи; організації сервісного обслуговування, лізингові, транспортні фірми, митні підрозділи [4] (рис.1).

У світовій практиці діє загальноприйнята класифікація інфраструктурних утворень інноваційного забезпечення і формування інтелектуального капіталу, до складу яких відносять: інкубатори, технопарки, технополіси, регіони науки [5]. Діяльність цих структур на ринку інновацій, зокрема інтелектуального капіталу, констатує виникнення і розвиток відповідних відносин, полегшує доступ учасників угод до обмежених ресурсів, знань, забезпечує всебічну комунікацію. Тому інфраструктура є невід’ємним елементом інституціонального механізму формування інтелектуального капіталу в економіці та суспільстві.

Процес інституціоналізації інтелектуального капіталу, тобто маючи на увазі створення і поширення знань у суспільстві, надзвичайно важливий та, водночас, складний процес. Від його якості залежать перспективи нації у формуванні конкурентних переваг в умовах обмежених ресурсів. Тому надаємо цьому питанню виключної ваги з огляду на те, що даний процес пов’язаний з поведінкою людини, мотивами отримання знання, а також державною політикою – умовами, створеними для цього у межах певного інституційного поля.

Рис. 1. Об'єкти інфраструктурного забезпечення формування інтелектуального капіталу і розвитку-поширення інновацій в національній економіці*

*Сформовано на основі нормативних документів.

Таким чином виникає взаємозалежність у відносинах агентів – дійсних і потенційних власників інтелектуального капіталу, об'єктивована у межах необхідних для здійснення трансакцій.

Поділяємо думку О.Г. Шпикуляка про те, що інституціональна теорія в суспільно-економічному процесі виділяє інститути-функції, інститути-організації та інститути-правила [6,7]. Щодо обраного об'єкта дослідження, то зазначені інститути відповідним чином впливають на нього і забезпечують певні інституціональні умови розвитку. Вважаємо прийнятною нижченаведену класифікацію інститутів: інститути-функції – управління, регулювання, трудова діяльність, конкуренція, навчання, наукова діяльність; інститути-організації – підприємство, навчальний заклад, наукова установа, об'єкт інноваційної інфраструктури; інститути-правила – формальні (нормативні акти), неформальні (традиції, норми поведінки). Пропагуючи таку класифікацію, виходимо з визначення, що інститут – це організаційно оформлена система правил і норм, комплекс формалізованих та неформалізованих традицій, які визначають поведінку економічних агентів, а також держави. Інститут є фундаментальною основою регулювання й саморегулювання суспільно-економічних процесів, зокрема щодо створення, поширення та накопичення знань. Узагальнено процес інституціонального забезпечення формування інтелектуального капіталу зображено на рис. 2.

Кожний наведений на рис.2 інститут своєрідно впливає на формування інтелектуального капіталу як у коротко-, так і довгостроковій перспективі, а також на макро- й мікрорівні. Процес інституціоналізації інтелектуального капіталу надзвичайно складний, важливу роль у ньому відіграє суб'єктивний чинник поведінки окремого індивіда, але під впливом інститутів його мотиви можуть кардинально змінюватися. При цьому не слід забувати про базисні та похідні інститути. Передусім це стосується власності на інтелектуальний капітал, яка, дещо умовно й ситуативно, позиціонується

як державна, колективна (організації), а також приватна (індивіда).

Ідентифікація права власності на інтелектуальний капітал є досить складним завданням, а ступінь ефективності його розв'язання вбудована в механізм інституційного забезпечення. Ця теза базується на фундаментальній істині про те, що інтелектуальна власність стосується конкретно індивіда і торкається нематеріальних, духовних, психологічних аспектів його поведінки.

Саме тому інституційному регулюванню прав власності на інтелектуальний капітал надається певна вага, особливо у країнах з постіндустріальною моделлю економіки. З цього приводу, на наш погляд, об'єктивним є висновок А.З. Рисим'ятова про те, що модель реалізації прав власності в контрактах необхідно доповнити таким елементом як наявність ефективно діючих організаційних, правових і економічних інститутів, механізмів та інструментів, а також розвинутою культурою договірних відносин, які дадуть можливість реалізувати право власності [1].

Така необхідність стосується перш за все інтелектуальної власності, адже, наприклад, у національній економіці, зокрема, в аграрній сфері України, вона не інституціоналізована до ринкових умов, що викликає чимало труднощів із капіталізацією нематеріальних активів й обчисленням доходів, які ними створені.

Інституціоналізація інтелектуальної власності як капіталу виходить на перший план, адже нематеріальні активи в умовах постіндустріального світу створюють значно більше додаткового продукту, ніж матеріальні. Провідне місце у формуванні конкурентних переваг займає інноваційність економіки як високоінтелектуалізованої системи. У розвиток такої теоретичної концепції розуміння ролі інститутів у формуванні інтелектуального капіталу в економіці та суспільстві наведемо тезу про те, що створення інституціонального середовища, яке стимулює зростання заощаджень, інвестицій й реінвестицій у реальний і людський капітал, становить основу ефективності функціонування економіки [8].

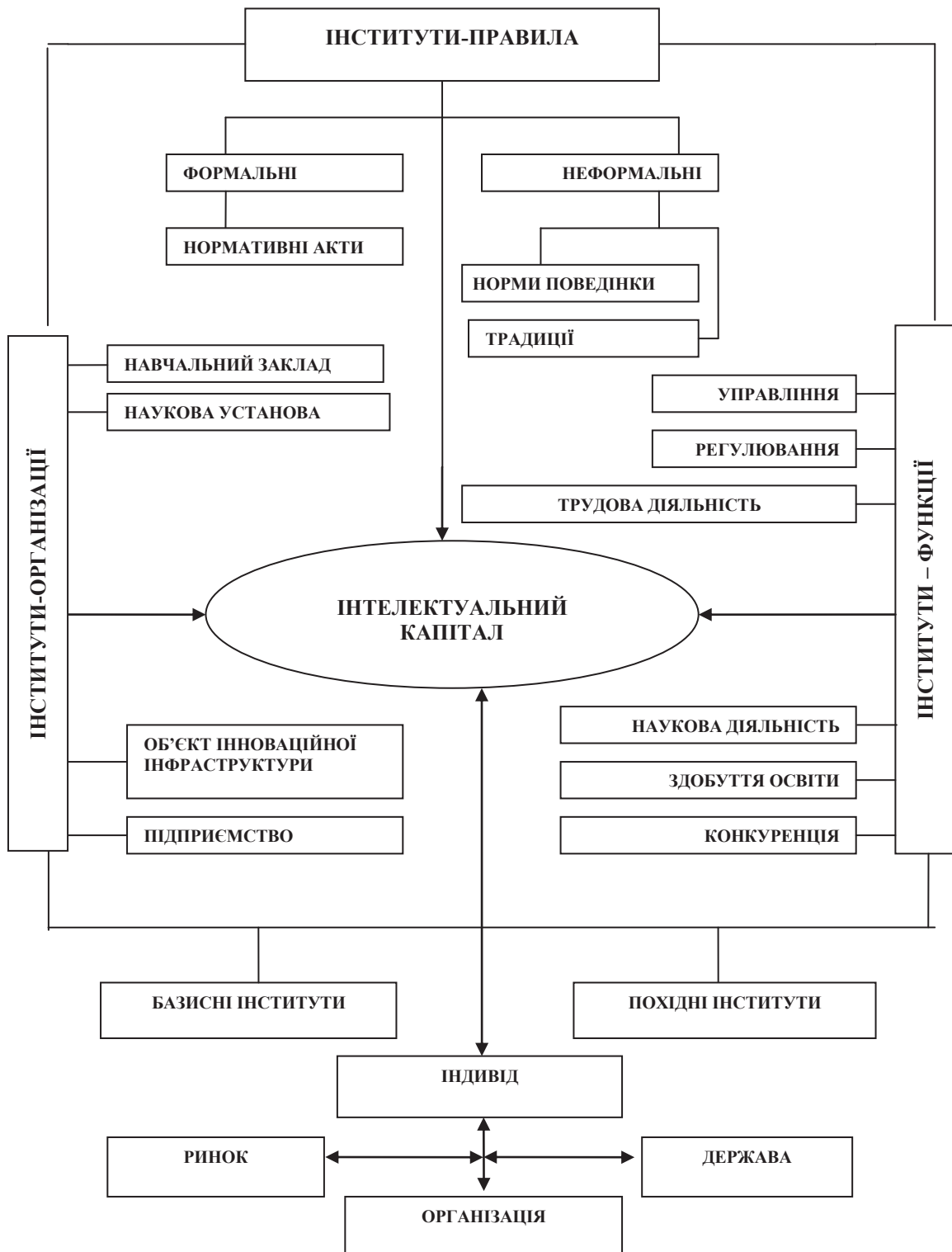

Рис.2. Загальна схема інституціонального забезпечення формування інтелектуального капіталу в економіці*

* Сформовано на основі досліджень і висновків автора.

Тобто інтелектуальний капітал, як і людський, формується під дією певних інститутів, які визначають ефективність цього капіталу в майбутньому процесі використання. Таким чином, функціонування інститутів у формуванні інтелектуального капіталу забезпечує оптимізацію організації поведінки задіяних суб'єктів, координацію соціально-економічних взаємодій, оптимізацію трансакційних витрат, балансування інтересів у межах певного інституціонального середовища їх розвитку.

У свою чергу інституціональне середовище формування інтелектуального капіталу постійно змінюється під впливом процесів, що відбуваються в державі та суспільстві. Приймаються закони, створюються організації, укладаються контракти, а також можуть змінюватися традиції, що в сукупності об'єктивно впливає на інтелектуальний капітал як вирішальний чинник (ресурс, актив) сучасного світу в індивідуальному, організаційному, загальнодержавному, глобальному вимірі.

Інституціональну систему формування інтелектуального капіталу слід розглядати як множину різнопланових інститутів, які координують поведінку економічних агентів – суб'єктів набуття цього капіталу. В результаті їх взаємодії утворюється відповідна модель взаємовідносин на ринку інтелектуальних послуг, товару, а ринок, у свою чергу, бере участь у цьому процесі як конкурентна система інститутів. До інститутів ринку відносять ціну, вартість, контракт, інфраструктуру, конкуренцію, попит, пропозицію, працю та інші інституціональні утворення. Вони діють під егідою ринку як провідники конкурентних відносин учасників ринкового обміну, у тому числі й на ринку інтелектуального капіталу. Зазначене дає нам можливість стверджувати, що всі інститути, незалежно від свого функціонального призначення і специфіки прояву властивостей, взаємозалежні, взаємо-доповнювані, тому їхній вплив всеохоплюючий. Ця теза, безумовно, стосується також процесу формування інтелектуального капіталу.

Інституціональні утворення дають змогу суб'єктам здійснювати трансакції на ринку інтелектуального капіталу з певною ефективністю. Об'єктом угод при цьому є права власності на цей капітал, які „матеріалізу-

ються” у набутих індивідами знаннях і через використання їх на практиці. Також постає проблема ефективності інститутів відносно формування інтелектуального капіталу, яка ідентифікується розміром трансакційних витрат або, інакше кажучи, витрат, що мають місце у процесі обміну, укладання й виконання угод. Рівень цих витрат залежить від функціональності інститутів і щодо досліджуваного нами капіталу дотичні до дій, пов'язаних із забезпеченням доступу до знань, захистом прав інтелектуальної власності, виконанням контрактних зобов'язань, створенням та поширенням інновацій тощо. Існування трансакційних витрат є об'єктивним процесом, пов'язаним як із формальними, так і неформальними інститутами. Взаємозалежність, взаємозв'язок інституціональних утворень дає нам підстави вважати запропонований підхід до аналізу ефективності їх впливу на процеси інституціоналізації інтелектуального капіталу цілком правильним, хоча й у макроекономічному вимірі. Разом з тим кожен учасник трансакцій ринкового обміну визначає розмір трансакційних витрат в індивідуальному порядку з урахуванням конкретних практичних завдань, а також ступеня дотримання загальноприйнятих правил при укладанні угод.

Висновки. Отже, виклавши авторське розуміння сутності та рольових ознак інститутів у формуванні інтелектуального капіталу, ми дійшли висновку, що цей процес є взаємодією інститутів, економічних агентів (споживачів і провідників знань), держави, які продукують, поширюють, використовують, капіталізують і набувають права власності на знання, інтелектуальні продукти, інновації. Інститути загалом виконують роль каталізатора знань і стимулюючого чинника їх створення-використання.

Місія інститутів у становленні інтелектуального капіталу полягає в забезпеченні створення середовища необхідного для побудови конструктивних суспільно-економічних відносин як стимулів продукування інновацій, що є кінцевою метою разом із досягненням необхідної інституційної динаміки їх поширення. Досягнення саме такого результату дозволить наблизитись, а у кращому випадку – створити інноваційну модель розвитку суспільства та економіки.

Список літератури.

1. Рысымятов А. З. Институциональные изменения и их роль в построении рыночной экономической системы / А. З. Рысымятов // Научный журнал КубГАУ. – 2007. – № 33(9). – С. 1–16.
2. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997.–198 с.
3. Гэлбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество / Дж. К. Гэлбрейт. – М.: Прогресс, 1999. – 297 с.
4. Про стан науково-технічної сфери та заходи щодо інноваційного розвитку України: Указ Президента України. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 квітня 2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 28. – Ст. 2005. – С. 12-16.
5. Анісімова О. М. Особливості формування інноваційної інфраструктури [Електронний ресурс] / О. М. Анісімова, О. І. Дідченко. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2008_2/0655.pdf .
6. Шпикуляк О. Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: монографія / Шпикуляк О. Г. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 396 с.
7. Шпикуляк О. Г. Інституціоналізація інноваційної діяльності в аграрній сфері економіки / О. Г. Шпикуляк, Л. І. Курило // Облік і фінанси АПК. – 2010. – № 3. – С. 114–117.
8. Носова О. В. Проблемы формирования институтов рыночной системы / О. В. Носова // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2008. – Т. 6. – № 2. – С. 74–81.